

Левкулич В. В.,
кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії
Ужгородського національного університету

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ОСНОВИ ПРАВА

SOCIO-CULTURAL FOUNDATIONS OF LAW

Аргументований дискурс щодо причинно-наслідкових зв'язків, функціональної місії і обов'язків права можливий лише внаслідок увиразнення онтологічних основ права. Саме ці основи зумовлюють розгляд і оцінку кожного статус-кво під певним критеріальним ракурсом, визначають ступінь ефективності різних інструментів і доцільність їх функціональної корекції.

Концептуальна версія, яка акцентує увагу на соціокультурних основах права, не може претендувати на оригінальність, оскільки йдеться про доволі очевидний висновок. Доцільність акцентування уваги на соціокультурних передумовах виникнення й генезису права додатково проблематизується тією обставиною, що практично кожне явище, яке функціонує в соціальному середовищі, є так чи інакше соціокультурно зумовленим. Однак згадка про соціокультурні основи права цілком доречна, позаяк правова процесуальність не просто володіє формальними ознаками корелятивної сумісності із соціокультурним середовищем: вона є закономірним наслідком конкретно-історичних умов соціокультурної сфери, тому орієнтир змістовної відповідності пріоритетам соціокультурної дійсності вкрай важливий для ефективного функціонування права. Визначено, що погляд на право як втілення справедливості вносить елемент принципового розмежування його із законами, які можуть не завжди відповідати канонам справедливості. З огляду на цю особливість наближення до ідеалів правової держави визначається не кількістю прийнятих законів, а їхньою відповідністю вимогам справедливості. Крім того, треба розуміти, що існування законів та інших форм права не є достеменним свідченням існування права як такого (тобто змістовних субстанціалів права), адже закони можуть бути як правовими, так і неправовими – формою узаконеного свавілля. На відміну від неправового закону, правовий законодавчий акт у своїх ключових аспектах завжди відповідає вимогам справедливості, усталеним у конкретному суспільстві уявленням про справедливість. Зроблено висновок, що закон також може бути (і часто є) результатом політичної кон'юнктури, лобізму, корупції, превалювання групових інтересів та інших явищ і процесів, які *de facto* або істотно суперечать уявленням абсолютної більшості суспільства про справедливість, або й узагалі категорично несумісні з таким уявленням. Тому стереотипізована на рівні медійної і загалом публічної сфери сакралізація закону вочевидь надто популістична, а відтак із правових та суто формально-логічних міркувань недоречна, бо вона неприпустимо ігнорує чимало істотних «але», які спонукають сприймати закон дискурсивною і рефлексійною даністю, а не категоричною нормативністю, котра спирається на репресивний примус.

Ключові слова: право, соціокультурні основи, причинно-наслідкові зв'язки, функціональна місія, генезис уявлень.

The reasoned discourse on cause-effect relationships, functional mission and duty of the law is possible only through the clarification of the ontological foundations of law. Because these foundations of law determine the consideration and evaluation of each status quo under a certain criterion, determine the degree of effectiveness of different instruments and the feasibility of their functional correction. A conceptual version focused on the socio-cultural foundations of law cannot be original, since it is a rather obvious conclusion. Focusing on socio-cultural preconditions of the emergence of law is further problematized by the fact that virtually every phenomenon that functions in a social environment is one way or another socio-culturally predetermined. However, focusing on the socio-cultural foundations of law is quite appropriate, since legal processality not only has formal features of correlative compatibility with the socio-cultural environment – it is a logical consequence of concrete historical conditions in the socio-cultural environment, therefore, the correspondence of the content and priorities of socio-cultural reality is extremely important for the effective functioning of the law. It is determined that the view of law as an embodiment of justice introduces an element of fundamental distinction between laws that may not always correspond to the canons of justice. In view of this peculiarity, the approximation to the ideals of the rule of law is determined not by the number of laws passed, but by their compliance with the requirements of justice. In addition, it should be understood that the existence of laws and other forms of law is not a tangible testimony to the existence of law as such (meaningful substance of law), because laws can be both legal and non-legal – a form of legalized arbitrariness. Unlike unlawful law, a legal piece of legislation in its key aspects always meets the requirements of fairness in a particular society. It is concluded that the law can also be (and often is) the result of political conjuncture, lobbying, corruption, the overriding of group interests and other phenomena and processes that are either *de facto* or substantially contrary to the majority's view of justice, or generally categorically incompatible with such an idea. Therefore, the sacralization of the law, stereotyped at the level of the media and the general public sphere, is obviously too populist, and therefore legally and purely formal and logical, inappropriate, because it inadmissibly ignores many essential “buts” that induce the law by discursiveness, by discursiveness which relies on repressive coercion.

Key words: law, socio-cultural foundations, causal relationships, functional mission, genesis of representations.

З приводу предметної сфери філософії права в середовищі фахівців існує чимало різноглумачень. Відмінності концептуальних наголосів притаманні також аспектам істини, в межах яких аналіз філософії права набуває найбільш науково коректного й дослідницьки перспективного статусу. Здебільшого оперують трьома різновидами істини: конвенційною, утилітарною та кореспон-

дентською. Конвенціоналісти пов'язують істину з тією її версією, з приводу якої існує згода (конвенція) на рівні фахового середовища (спеціалізованої свідомості). Утилітаристи відштовхуються від того, що практика – основний критерій пізнання дійсності, тому істиною вважають те, що приносить найбільшу користь і має найбільший утилітарний ефект на практиці. Згідно з кореспон-

дентською парадигмою, істинним вважається те, що відповідає дійсності.

Якщо йдеться про вузько прикладний аспект істини чи інших концептуальних абстракцій на зразок блага, добра, справедливості тощо, то кожен із концептуальних підходів – конвенційний, утилітарний та кореспондентський – не позбавлений сенсу: за різних умов і обставин він може претендувати на статус основного дослідницького й інтерпретативного інструмента. Але якщо йдеться про дослідницьку сферу, котра, як у разі з філософією права, перебуває в тісному взаємозв'язку з конкретно-історичними реаліями суспільства, то в такому випадку кореспондентська теорія істини опиняється поза конкуренцією, бо вона відштовхується якраз від дійсності, а не від конвенційних угод щодо неї чи зиску, користі, яких можна отримати в тому чи іншому випадку.

Досліджуючи світоглядну сутність права, його сенс і покликання, філософія права невіддільна від соціокультурних основ права. Саме соціокультурна сфера в багатоманітній взаємозумовленості своїх детермінативних впливів на становлення уявлень суспільної свідомості щодо доцільності й конкретно-історичних форм правового регулювання суспільного життя є змістовно-функціональною квінтесенцією тієї основної і найвищої за рангом Реальності, яка має ключове значення як для кореспондентської теорії істини, так і для дослідницького середовища філософії права.

В основі соціокультурного підходу лежить сегментативний, факторний аналіз, який окреслює діапазон ключових онтологічно-функціональних детермінант права й визначається ієрархією чинників, що визначають змістовність і генезис уявлень про право. Норберт Еліас зауважив показову особливість: «Усюди, куди б ми не кинули погляд, маємо справу з одними й тими ж антиноміями. З одного боку, у нас стереотипізоване уявлення про те, якими змістовними ознаками ми наділені як окремі індивіди. З іншого боку, ми оперуємо усталеним уявленням про те, якими є сутнісні ідентитети суспільства. Проблема полягає в тому, що обидва ці уявлення – те, як ми усвідомлюємо себе суспільством, і те, як ми позиціонуємо себе індивідами, – не поєднуються в цілісність, в гармонійну єдність» [10, с. 110].

Справді, попри те, що фактично кожен з нас є водночас індивідом і членом суспільства, навіть у володарів розвиненого абстрактного мислення виникають труднощі зі змістовно-функціональним розміщенням, з одного боку, індивідів, суверенний статус яких передбачає існування «по той бік» суспільства, з іншого боку, соціуму, повноцінність якого передбачає існування «по той бік» індивідів. Сфера права за своїм функціональним покликанням якраз уповноважена збалансувати ці онтологічні антиподи, зробити їх сумісними й взаємодоповнюючими в межах соціальної єдності. Відтак, з правом пов'язані надії на переведення соціальної єдності з формальної у фактичну площину, коли автономні елементи соціальної системи взаємодіють на принципах спільного блага, а не егоїстичних і ситуативних переваг.

На переконання Еміля Дюркгейма, суспільство як конституційована інтерсуб'єктивність постає «не звичайною арифметичною сумою індивідів, а своєрідною системою, утвореною в результаті асоціативних зв'язків, реальністю *sui generis*, наділеною особливими властивостями, які з'являються лише на рівні цих асоціативних зв'язків» [3, с. 119]. А от Фердинанд Тьоніс наполягав на доцільності розмежування *спільноти* (*Gemeinschaft*) як реальної і органічної єдності, котра об'єктивно й закономірно утворюється «знизу», та *суспільства* (*Gesellschaft*) як суто механічного утворення «згори» з метою, що має не надто багато спільного з усезагальними потребами й універсальним благом [9, с. 9–10].

У наш час ледве не стереотипізованих ознак набуло уявлення про те, що цільовим орієнтиром філософії права є (чи пак –<?>* Джона Роулза та Елседера Макінтайра, якими обґрунтована теза про те, що кожен індивід має певну соціальну роль і статус, які значною мірою визначають його ідентичність; перегляд чи нівелювання такого стану речей є рівнозначним соціальному зникненню (за висловом Макінтайра – «деактуалізації») індивіда. Організоване суспільство є суспільством трансформаційним, перехідним. Воно постає «своєрідною формою обмеження і водночас розкріпачення індивідуальної свободи особистості з метою забезпечення рівності всіх громадян у соціально справедливому, гарантованому, захищеному і матеріально забезпеченому соціально-історичному просторі» [1, с. 33].

Мета організованого суспільства – забезпечити впорядкованість життя в транзитний період історії. На думку В. Андрушенка, організоване суспільство покликане «забезпечити соціальну злагоду, наростаючу динаміку структурних реформ і піднесення конструктивної активності кожного свідомого громадянина, забезпечення високого рівня соціального захисту населення, дисципліни й чіткості духовних орієнтацій» [1, с. 32].

Інші дослідники виходять із тих міркувань, що організоване суспільство є надто приземленим орієнтиром для функціонального покликання філософії права, що планку вимог треба підняти вище – на рівень ідеального суспільства. Це не соціум, життєдіяльність якого організована на принципах взаємодії, максимально близьких до ідеальних. Досягнення такої мети філософія права може прислужитися доволі ефективно й переконливо.

Для суспільства такого ґатунку значущість форм соціальної солідарності й способів соціальної взаємодії, соціальної та політичної культури не підлягає сумніву. Більше того: коректним буде твердження навіть не про значущість, а про визначальність зазначених факторів для ефективного функціонування кожного розвиненого суспільства.

На думку багатьох дослідників, пріоритетне дослідницьке значення для філософії права має фактор громадянського суспільства – не як теоретична абстракція (ідеальний тип), а як сфера міжособистісної солідарності, простір непримусової асоціації, публічна сфера суспільної взаємодії і врешті-решт

життєвий світ людини. Значущість цієї предметної сфери виразно проілюстрована Джоном Кіном, який зауважив, що в самій природі громадянського суспільства вкорінена принципова можливість ситуації, за якої «лисиці насолоджуються свободою полювати на курей» [5, с. 51].

Джефрі Александер аргументовано наполягав, що «громадянське суспільство потрібно розуміти як аналітичну, а не конкретну категорію» [11, с. 168]. Загалом суспільна підсистема може вважатися громадянським суспільством лише за умови, якщо їй притаманна спонтанна зацікавленість суспільними (громадськими) справами, а індивідуалізм і конкурентність несуперечливо поєднуються з готовністю до співпраці, до кооперації зусиль заради досягнення спільної мети.

У книзі «Творення демократії» Роберт Патнем обґрунтував концептуальний підхід, згідно з яким основним осередком формування соціального капіталу і визначальним інструментом нарощування соціального капіталу є громадянське суспільство – спільнота, якій притаманні політично-правова рівність, домінування горизонтальних зв'язків; широка й добровільна залученість у громадську діяльність; налаштованість на взаємну довіру й толерантність; солідарність; співпраця [7, с. 134–135]. Соціальний капітал є ознакою зрілості й ефективності громадянського суспільства, а також тим його основним продуктом, що забезпечує вплив громадянського суспільства на інші сфери суспільного життя. Динаміка приросту соціального капіталу значною мірою залежить від правових основ суспільства, від ефективності правового забезпечення суспільної життєдіяльності.

На особливості формування права та його змістовний рельєф істотний вплив справляє насамперед соціокультурна спадкоємність і загальний рівень світоглядної культури суспільства, а також міжнародні, організаційно-управлінські, демографічні, аксіологічні, конфесійні та інші фактори. Разом із тим з моменту свого виникнення право набуває відносної автономності щодо суспільства, держави, економіки, звичаїв, моралі, корпоративних преференцій та соціальних стереотипів. Така суверенізація є результатом усвідомлення власного предметного поля і функціонального покликання.

На основі світоглядної культури суспільства формується правова культура – рівень засвоєння членами суспільства правових норм і принципів, а також ступінь їх практичного застосування, напрацювання навичок правомірної поведінки і в цілому поваги до права. Правова культура включає як правосвідомість, розуміння принципів права, так і правову активність, неіндиферентність. Важливим складником правової культури є правомірна поведінка, в процесі здійснення якої формуються, засвоюються і закріплюються правові цінності.

Юридична наука оперує кількома методичними підходами до правової культури, основними з-поміж яких вважаються структурно-функціональний та аксіологічний.

Структурно-функціональний підхід оперує статикою та динамікою правової культури: якщо статичний (структурний) аспект правової культури окреслює її внутрішню форму, то динамічний (функціональний) з'ясує причинно-наслідкові зв'язки, генезис і взаємодію елементів правової культури між собою та з іншими соціальними явищами, процесами і тенденціями.

Натомість *аксіологічний підхід* має на меті виявлення якісних властивостей правової культури. В межах цього підходу правова культура постає системою правових цінностей, що утворюються й еволюціонують у процесі розвитку суспільства. Фактично правова культура віддзеркалює ціннісний ідентитет правової сфери суспільного життя, правової системи й загалом правової дійсності з точки зору їх функціонування, спрямування на забезпечення прогресивного розвитку суспільства.

Феномен правової культури змістовно й онтологічно споріднений із правовою формою суспільної свідомості – правосвідомістю. Одні дослідники наполягають, що правосвідомість є похідною від правової культури, її закономірним продуктом на певному етапі еволюціонування. Інші аналітики виходять з тих міркувань, що правосвідомість і правова культура в своєму розвитку й еволюціонуванні позначені високим рівнем суверенітету, при цьому вони також взаємодіють і здійснюють взаємовплив один на одного.

Правосвідомість – це особливий вид суспільної свідомості, сукупність різних форм відображення правової дійсності у правових теоріях, концепціях, поглядах, почуттях, уявленнях людей про право, його справедливість, цінність, місце і роль щодо забезпечення загальнолюдських цінностей. Як і кожна форма суспільної свідомості, правосвідомість може мати різні рівні, а саме: повсякденний, психологічний, ідеологічний, науково-теоретичний. Якщо психологічний та ідеологічний рівні віддзеркалюють ступінь і характер соціального позиціонування індивідів, то повсякденний і науково-теоретичний рівні ієрархізують правосвідомість за критерієм глибини і систематичності відображення дійсності. Що стосується юридичної науки, то вона є теоретичною формою правосвідомості.

Інерція надання теоретичній формі правосвідомості статусу безальтернативного правового авторитету призвела до стереотипізації уявлень, згідно з якими повсякденна форма правосвідомості вважається недорозвиненою, неповноцінною і загалом неефективною. Якщо з недорозвиненістю ще можна частково погодитися, то з неповноцінністю й неефективністю сперечатися не лише можна, а й треба. Річ у тім, що, на противагу інструментарію наукової обґрунтованості й раціонального осмислення теоретичного рівня, повсякденна свідомість володіє важливими перевагами онтологічної поліаспектності, повноти та єдності світосприйняття. Вона значно ближча до життєвих реалій, перманентно верифікується й аргументаційно відшліфовується практикою життєдіяльності. Повсякденна форма

правосвідомості є своєрідним світоглядно-критеріальним і емпіричним фундаментом юридичної науки як науково-теоретичного рівня правосвідомості.

Від інших форм суспільної свідомості правосвідомість відрізняється насамперед особливим предметом відображення – правовою дійсністю, правом як системою правових норм і правовідносини, правовою поведінкою, законодавством, правовою системою в цілому. Правосвідомість не лише віддзеркалює окреслену предметну сферу за допомогою правових принципів, почуттів, поглядів, концепцій, теорій, категорій, а й спрямовує суб'єктів права на дотримання правової нормативності. Вона так чи інакше є результатом правової соціалізації, набуття індивідом правових знань, засвоєння правових цінностей і соціокультурних надбань суспільства, втілення цих знань і цінностей у правомірній поведінці суб'єкта, в його правовій активності. Здебільшого правосвідомість структурують на три основних профільних блоки: когнітивний (раціональний, ідеологічний), психологічний (емотивний) та поведінковий.

Юридичне регулювання суспільних відносин є продуктом історичного генезису. Йому передували нормативні системи звичаїв і табу. Загалом до появи юридичного регулювання існували різні види правосудної діяльності, зокрема, родові збори і старійшини на основі норм-звичаїв впродовж тисячоліть приймали відповідні рішення [6, с. 14–15].

Право у вигляді спеціальних правил регламентує організацію і процес суспільної життєдіяльності. Воно виникло цілком об'єктивно й закономірно. Основним фактором виникнення права була потреба суспільства в забезпеченні порядку, в регулюванні якісно нових економічних, політичних і соціальних відносин, пов'язаних зі становленням виробництва й господарювання.

Основними передумовами появи і генезису права була втрата організаційної єдності членів суспільства й загострення соціальних конфліктів. Це стало наслідком кількісного збільшення й структурного ускладнення первісних соціумів. Зазначені тенденції призвели до того, що звичаї втратили сакральний, конвенційний і нормативно-зобов'язуючий статус для всього суспільства, тому перестали забезпечувати порядок і стабільність. Складноструктуровані суспільні відносини потребували якісно нової системи соціального регулювання – таких загальнообов'язкових норм, які охороняються державою. Цими нормами, власне, і є право.

Виникає запитання: чим принципово право відрізняється від соціальних норм, звичаїв, стереотипів? Право є загальнообов'язковими правилами поведінки, що перебувають під захистом держави, а їх виконання забезпечується організаційною і примусовою діяльністю держави. На відміну від соціальних норм (звичаїв) первісного суспільства, праву притаманні такі ознаки: 1) виникнення права пов'язане із регулярно повторюваною суспільною процесуальністю або з діяльністю судів, рішення яких захищені державою; 2) якщо правові норми здебільшого фіксуються в письмовому вигляді, мають форми законів,

прецедентів тощо, то звичаї не мали офіційних письмових джерел, а усно передавалися від покоління до покоління; 3) право встановлює міру свободи для поведінки людей, чітко розмежовуючи дозволене та заборонене. Натомість звичаї не знали поділу на права та обов'язки; 4) якщо у випадку порушення норм права застосовується державний примус, то під час порушення визначальну роль відігравала сила авторитету, громадського осуду, звички та внутрішнього переконання.

Генеалогічним першовитоком правових відносин (відносин, регламентованих правовими регулятивами) варто визнати природні права людини, які існували ще до появи інститутів держави й існують незалежно від державної волі. Йдеться, зокрема, про такі фундаментальні права, за відсутності яких практично неможливе існування ні окремих індивідів як членів суспільства, ні суспільства в цілому, а саме: права на життя, на особисту свободу, безпеку, гідність, недоторканність тощо. Ці права універсальні, тому – за великим рахунком – навіть не потребують законодавчого закріплення. Держава повинна їх захищати обов'язково (безвідносно до законодавчої фіксації), оскільки вони складають фундамент життєдіяльності соціуму. Недотримання таких прав ставить під сумнів не лише ефективність, а й саму можливість існування як окремого індивіда, так і суспільства загалом.

Однією з найважливіших властивостей права є виконання функцій регулятора суспільних відносин [4, с. 437–438]. Зрештою, в цьому якраз і полягає основна соціальна місія права. Регулятивний вплив права на суспільні відносини може відбуватися за кількома профільними каналами. Право закріплює (нормативує) відносини, які є позитивними для повноцінного функціонування суспільства. Воно має сприяти розвитку таких відносин і водночас стає на заваді загрозливих для суспільства відносин і тенденцій. Законодавче оформлення права засвідчує, що держава бере під свій контроль і захист певні алгоритми й механізми суспільного життя, які – на її переконання – сприяють як продуктивності міжособистісної взаємодії, так і перспективам суспільного оптимуму.

Нормативний статус суспільних відносин априорі потребує певного рівня унормування поведінки членів суспільства. Йдеться передовсім про унормування свободи та рівності, оскільки ці права хоч і мають природний статус, але не мають абсолютного характеру. Право віддзеркалює певну легітимізовану міру свободи, яка відповідає інтересам і потребам суб'єктів суспільних відносин. Обмеження, що накладаються правом на свободу, залежать від багатьох факторів: соціально-економічних умов (можливостей) життя суспільства, рівня світоглядної і правової культури, етнонаціональних та конфесійних особливостей країн і народів. Інструментальна місія права полягає в поєднанні й гармонійному узгодженні свободи кожного зі свободою всіх. Особливості такого поєднання залежать від конкретно-історичної специфіки (політичної, соціально-економічної, морально-психологічної) кожного суспільства.

Необхідною передумовою юридичної рівності є готовність членів суспільства до певного обмеження власної свободи. Така вимога зумовлена тією обставиною, що, з огляду на особистісні відмінності, рівень індивідуальної свободи неоднаковий, нерівний. Крім того, максимальна реалізація принципу свободи одних індивідів гіпотетично може відбуватися за рахунок нівелювання й нехтування свободою інших індивідів. Тому вкрай необхідно окреслити деякі «червоні лінії», переступання яких в питанні реалізації на практиці індивідуальної свободи є неприпустимим, оскільки воно загрожує свободі інших і юридичній рівності всіх.

При цьому треба враховувати, що юридична рівність неідентична рівності фактичній. Будучи похідною від безлічі взаємодіючих факторів (фізичних даних індивідів, їхнього освітньо-виховного рівня, майнового цензу тощо), фактична рівність – за великим рахунком – узагалі недосяжна як апіорі, так і апостеріорі. Однак наскільки б фактично нерівними не були індивіди, на їхню життєдіяльність цілком можна поширити певні принципи рівності, що означатиме статус юридичної і правової рівності. Право закріплює рівність усіх перед законом, перед дотриманням певних принципів рівності.

З-поміж багатоманітності концептуальних підходів щодо природи права можна натрапити й на такий, яким право тлумачиться мірою свободи, рівності й справедливості. Такий підхід є сумнівним, оскільки справедливості як правовий принцип не підлягає нормуванню і не підлягає відчуженню. Коректніше вести мову про право як міру свободи й рівності, котра а) базується на уявленнях про справедливість, б) відображає потреби суспільного розвитку, в) сформувалася в процесі тривалих суспільних відносин, г) визнається державою і перебуває під її захистом.

Право регулює суспільні відносини передовсім у спосіб поєднання й збалансування інтересів індивіда та суспільства. Здатність правової сфери бути регулятором суспільних відносин є її найбільш цінною властивістю, яка закріплює за нею статус важливої нормативної основи життєдіяльності соціуму.

Коли кажуть, що право має первинний соціальний статус, то мають на увазі, що моделі поведінки суб'єктів права складаються з таких прав і обов'язків, які мають первинний характер. Основу права становлять усталені правила поведінки, які діють стосовно необмеженого кола осіб і розраховані не на окремі чи екстраординарні випадки, а на багаторазове застосування (тобто є типовими для типових ситуацій).

Ключовою юридичною ознакою права є насамперед нормативність. Право є засобом унормування людських взаємин, встановлення справедливої міри свободи в межах таких взаємин. Нормативність права полягає насамперед у тому, що воно містить права й обов'язки, призначені (легітимізовані, бажані) для тривалого застосовується за відповідних ситуацій. Такі вияви права, як правові відносини, норми, принципи і правосвідомість, також є нормативними.

Нормативна основа права складається з трьох основних елементів: дозволів, заборон і велінь. Під дозволом розуміють надання суб'єктові права можливості діяти на свій розсуд задля задоволення своїх інтересів. Заборона вимагає утримання суб'єкта права від певних поведінкових намірів. Веління втілюються в правилах, які мають категорично-регламентаційний, імперативний характер і спрямовані на дотримання чітко визначеної поведінки суб'єкта права [8, с. 88].

Обов'язковість є імперативною ознакою права. Повторюваність певних дій, які врешті-решт набувають ознак норм і зразків поведінки, призводить до їх сприйняття членами суспільства як обов'язкових або, принаймні, таких, що бажані й пріоритетні, оскільки вони створюють гарантію суспільного визнання і підтримки. Більшість правових регламентацій закріплюються і деталізуються в нормативних актах і судових прецедентах. У кожному разі основним виявом загальнообов'язковості права є його захищеність з боку держави і регламентованість державою – включно із застосовуванням до порушників обов'язкового права інструментів державного примусу. Можливість застосування примусу до порушників права є гарантією, що передбачена правовими нормами на випадок порушення права. Саме з таким смисловим акцентом слід розуміти примусовість як конститутивну ознаку права.

Рівень виконання правових приписів істотно зумовлений мірою впевненості виконавців у справедливості права, бо цей аргумент найбільшою мірою сигналізує про доцільність підкорятися вимогам права. Наступними за значущістю факторами належної реалізації права є рівень правосвідомості громадян, правової освіти і виховання, заохочувальної і організаційної роботи державних органів. Зрештою, не варто забувати і про встановлення державного контролю за виконанням законів, однак наявність загрози застосування державного примусу апіорі має не стільки репресивний, скільки стимулюючий і попереджувальний характер.

Ефективність права залежить від його системності, розвиненості й динамізму як спроможності оперативно реагувати на зміну трендів соціального розвитку. Ключовими засобами вдосконалення права слід визнати рефлексійність, дискурсивність і критичне мислення, оскільки саме ці інструменти не лише виразно тестують стан правової сфери, а й напрацьовують аргументаційно переконливу послідовність кроків у напрямі вдосконалення правової дійсності, приведення дійсного у відповідність до вимог належного.

Регулюючи суспільні відносини, правова сфера забезпечує суспільство елементами організованості й упорядкованості, виконує функції знаряддя соціального контролю. Право надає соціальній життєдіяльності такого нормативного спрямування, яке максимально відповідає потребам конкретно-історичного суспільства, його функціональній ефективності [2, с. 75].

Втім, значущість права не вичерпується його здатністю регулювати суспільні відносини під пев-

ним критеріальним кутом зору – окрім цього праву притаманна ще й загальнолюдська цінність, пов'язана з репрезентацією і втіленням основоположного принципу справедливості. Авторитет права істотно залежить від рівня його легітимності, тобто від того, наскільки членами суспільства його вимоги сприймаються як справедливі. Право є антиподом свавілля, а несправедливість – навіть на законодавчому рівні – йому категорично суперечить. Іншими словами, закон гіпотетично може бути несправедливим, тоді як право – ні. З цієї точки зору для життєдіяльності суспільства статус і взірцевість права є вищою, ніж статус і взірцевість закону.

Погляд на право як втілення справедливості вносить елемент принципового розмежування його із законами, які можуть не завжди відповідати канонам справедливості. З огляду на цю особливість наближення до ідеалів правової держави визначається не кількістю прийнятих законів, а їхньою відповідністю вимогам справедливості.

Крім того, треба розуміти, що існування законів та інших форм права не є достеменним свідченням існування права як такого (тобто змістовних субстанціалів права), адже закони можуть бути як правовими, так і неправовими – формою узаконеного сва-

вілля. На відміну від неправового закону, правовий законодавчий акт у своїх ключових аспектах завжди відповідає вимогам справедливості, усталеним у конкретному суспільстві уявленням про справедливість.

Закон також може бути (і часто є) результатом політичної кон'юнктури, лобізму, корупції, превалювання групових інтересів та інших явищ і процесів, які *de facto* або істотно суперечать уявленням абсолютної більшості суспільства про справедливість, або й узагалі категорично несумісні з таким уявленням. Тому стереотипізована на рівні медійної і загалом публічної сфери сакралізація закону вочевидь надто популістична, а відтак із правових та суто формально-логічних міркувань недоречна, бо вона неприпустимо ігнорує чимало істотних «але», які спонукають сприймати закон дискурсивною і рефлексійною даністю, а не категоричною нормативністю, котра спирається на репресивний примус.

Між іншим, аура дискурсивності й рефлексійності має для законодавства не лише апіорно позитивне, а й апостеріорно позитивне значення, оскільки вона утворює те живильне середовище, в межах якого прогресуюче еволюціонування законодавства переходить зі сфери гіпотетичної можливості статус інструментальних реалій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрущенко В. Організоване суспільство: Проблеми суспільної саморганізації та інституалізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу : у 2 кн. Книга друга. Філософія новітнього державотворення / В. Андрущенко; наук. ред. В. Савельєв. Київ : Знання України, 2018. 647 с.
2. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. Текст / П. Бергер, Т. Лукман; пер. Е. Руткевич. Москва : Московский философский фонд, «Academia-центр», «Медиум», 1995. 323 с.
3. Дюркгейм Э. Метод социологии / Дюркгейм Э. Социология. Её предмет, метод, предназначение. Москва : Канон, 1995. С. 5–164.
4. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). Москва : Аванта+, 2001. 560 с.
5. Кін Д. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення. Переклад з англ. Київ : «К.І.С.» / «АНОД», 2000. 191 с.
6. Макушев В.П. Правова та громадянська культури як різновид соціокультурних факторів з формування системи стримувань і противаг побудови громадянського суспільства. *Право і суспільство*. 2009. № 3. С. 8–16.
7. Патнам Р.Д. Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії [Текст] / Р.Д. Патнам, Р. Леонарді, Р.Й. Нанетті. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 302 с.
8. Стовба А.В. Правовая ситуация как исток бытия права. Харьков : ЛЛС, 2006. 176 с.
9. Тённис Ф. Общность и общество. Основные понятия чистой социологии : пер. с нем. Санкт-Петербург : Владимир Даль, 2002. 455 с.
10. Элиас Н. Общество индивидов [Текст] / Элиас Н. ; пер. с нем. Москва : Праксис, 2001. 333 с.
11. Alexander J. Bringing Democracy Back In / Intellectuals Beyond Academy. Ed. by Ch. Lemert. Sage, 1990. 275 p.